

Судбина једног облика својине

1. Нужност социјалистичког преображаја својине подстакла је људску рефлексију на нове идеје, које не само што превазилазе традиционалне концепте, већ доводе у питање и саму суштину (појам) својине. Али, изгледа да је противрјечност у свему суђена социјализму — пракса је имала другачији ток. Ове идеје нијесу постојале пропозиције стварности, нова друштвена и духовна структура, већ испражњене и изоловане идеје, појмови за себе, које су се изобличиле у догме, у идеолошка средства мистификације власти, у својеврсне технике владања масама. Још увијек нераскидиве и волшебне, вез својине и власти и овог пута су условиле идеологизацију нових облика својине, у чијој се сјенци воде, па, чак, и диригују расправе о својини.

Али, нужност ефикасног и рационалног привређивања, које је изостало на основама новог концепта друштвене својине, оспорила је примат идеологији — постулирала је преиспитивање тог концепта и постала основ нових промишљања. Та расправа данас тече под импулсима противурјечне, недовршене и блокиране праксе и теорије која се буди у процесу идејне дезинтеграције, и у њој има стихије. Она се често размахује као тијело које не може да пронађе своју идеју-главу, која ће осмислити његове покрете. Ово је посебан проблем за расправу на терену права, јер у право може да „иде“ само оно што је кристализовани вид једног од науке или друштва валоризованог става, и то само онда и толико колико то право као специфична мисаона творевина допушта. С обзиром да је његов материјални генус постао флуидан и недефинисан, а инструментални карактер му додјељује само улогу консултанта у овој расправи али не и арбитра, право се нашло у једној незавидној и непопуларној позицији, јер би своју расправу морало везати само за критику постојећег концепта, негирајући га или пледирајући за њега у правцу његове конзистентности и досљедније операционализације.

Истина је да право не ствара, већ да, прије свега, остварује моделе, који се креирају у сфери економије и политике. Али, међу правницима увијек је било покушаја да

се избјегну искушења тог готово механичког реда, а марксистичко учење о праву као супраструктури дало је легитимацију и правној науци да све више испитује материјалне друштвене односе на којима се формира правни однос. И само име „правна наука“ данас није више везано само за јуриспруденцију, већ обухвата и области правне историје и правне социологије. Али, и већ изречене категоричке оцјене да је тзв. „несвојински“ концепт друштвене својине довео до дубоке економске и социјалне кризе, саме по себи захтијевају и у оквиру расправа на терену права, промишљање концепта својине у вези са актуелним друштвеним контекстом и објективним тенденцијама које се у њему исказују.

Проблемом својине данас су заокупљени и Запад и Исток. У њему се тражи разлог и рјешење кризе постојећих модела и капитализма, у којем се све теже долази до профита, и социјализма који је све даљи од слободе и благостања. Криза ових модела, се, у ствари, манифестује као криза субјекта и представља негативно свједочанство о историјској ограничености етатизма и бирократског начина управљања друштвом. Наиме, актуелне економске тешкоће компромитовале су државу и као носиоца својине и као регулатора привреде, независно од њене идеолошке подлоге. Ова декаданса етатизма најавила је ренесансу приватног предузетништва — на Западу кроз процес денационализације, на Истоку кроз процес реприватизације. Пракса као да наговјештава превалентност (својинских) модела који се усмјеравају према субјекту са најпродорнијим мотивом, дакле, према појединцу/колективу којег гони себичност а оријентише тржиште.

Али, док ова пракса окреће идеологију Запада његовој традицији, она ортодоксију социјалистичког свијета још једном сусријеће са непролазним изазовом — са капиталом. Са економском кризом и праксом реприватизације на социјалистичкој позорници поново се појавила сабласт капитала, са захтјевом да се капиталу додијели улога производног фактора који има своје тржиште посредством којег се подређује економским критеријумима, па, чак, и да се призна, у свој својој истини, као „класни (отуђени) однос производње“, са својим нужним дијалектичким паром — најамним радом. Наравно, капитал ову улогу мора да има, док се о раду говори у контексту робне производње, а тек изван тог контекста могуће је говорити о „несвојинском“ концепту својине. Тако је криза постојећих модела поново суочила социјалистичке земље са производним односом и обликом својине, а оријентација на тржишно привређивање са капиталом, јер, тржишно царство призива свог цара. У овом контексту и јесте родно мјесто данашње расправе о уставном концепту друштвене својине, о којем се као главни арбитри морају претходно рас-

правити политекономија и идеологија, да би се тек на тој основи могла осмислити дјелотворна расправа на подручју права.

2. Сама расправа о друштвеној својини еволуирала је својом садржином, сходно промјенама друштвеног контекста. Она је отпочела етапом идеологизације и афирмације концепта друштвене својине. Али, већ поводом Устава од 1963. године поједини економисти су се супротставили несвојинској концепцији друштвене својине (А. Бајт, Б. Хорват, И. Лавраћ, нешто касније И. Максимовић). Теоријска неслагања економске и правне науке од тада су само узнапредовала, и под том хипотеком донесен је и оствариван Устав од 1974. године. Затим су расправе о угрожености друштвене својине и њеној заштити дуго биле у првом плану. Данас су потиснуте. У први план су избиле дискусије о самом концепту друштвене својине, у којима је дошло до његовог интензивног оспоравања.

Нефункционалност која се приговара уставном концепту друштвене својине има економске и идејнополитичке разлоге. Прије свега, истиче се да рационално и ефикасно привређивање у тржишној економији тражи да се друштвена средства третирају као капитал, а не само као пука оруђа слободно удруженог рада. Све израженије тенденције, и у теорији и у пракси социјалистичких система, негирају цјелисходност апсолутизовања једног облика својине, и најављују успостављање својински варираног система, негирају цјелисходност апсолутизовања једног облика својине, и најављују успостављање својински варираног система. У правној недефинисаности друштвене својине виде се и разлози успостављања и обезбјеђивања властодржачке позиције партијске и државне бирократије, као и слабости система заштите друштвене својине. У подтексту свих ових приговора, као заједнички именоватељ, стоји захтјев за превазилажењем „несвојинског“ концепта друштвене својине, односно, захтјев за јасним одређењем њеног власника.

Друштвена својина се сматра једним од елемената социјалистичког идентитета система. Промјене, до сада монолитне и апсолутизоване својинске основе, у правцу стварања једног својински разноврсног система, због могућих негативних идеолошких и социјалних ефеката, отварају у сфери идеологије многа кружна питања. И одређивање власника друштвених средстава (било радника или организација удруженог рада), с обзиром на садашње стање друштвено-економских односа и релације федералних јединица, може још јаче вући „етатизацији“ или „приватизацији“ друштвене својине, и легализовати одређене форме експлоатације и неједнакости. Али, залагање за одређивањем субјеката друштвене својине не прате само идеолошке и политичке дилеме, оно и на терену права има своју дубиоз-

ност. Промјене у својинским односима и бићу својине у савременом друштву потискују значај „пукот“ посједовања средстава, и у погледу важности објекта тежиште све више помјерају према условима рада. Структуру својинских односа мијења и доминантан положај финансијског капитала над производним. Услед све израженијег одвајања функције управљања од власника, и супериорности коју ова задобија над власничком функцијом, „супстанца“ својине се све више испољава кроз димензију одлучивања о условима и резултатима рада, а мање кроз посједовање. Промјене су условиле и деперсонализацију власника, наговјештавајући и том карактеристиком потискивање његовог значаја и улоге. У овом објективном току као да лежи заробљена и изопачена социјалистичка визија надахнута и оцртана питањем: како да нестане посједовања и да појединац управља цјелином и ради у тој цјелини.

3. Предности које су везане за право својине и њему адекватан друштвени контекст, као да су потцртане слабостима испољеним у позитивноправном концепту друштвене својине. Недосљедности, непотпуности и непрецизности, прије свега, а) у систему расподеле дохотка, б) изведених права и ц) систему одговорности, као да призивају правносвојински концепт, с обзиром на увријежену представу да се са власником и тржиштем све чини јасним, јер, све је већ дато — са тим категоријама се улази у сферу познатих и проучених друштвених односа, за које већ постоји адекватан правни инструментариј. Зато је и логично да расправу треба, у првом реду, усмјерити ка сагледавању и отклањању ових слабости, а не у правцу негирања датог концепта друштвене својине.

а) Друштвена својина, схваћена као одређени производни однос, у свом појавном облику манифестује се првенствено у начину расподеле. Али, позитивноправна регулација није на функционалан начин операционализовала принцип расподеле према раду, нит је до краја довела систем позитивне и негативне економске стимулације. Право својине, њему својственим аутоматизмом и кореспондирајући тржишној логици, све токове користи и усмјерава према власнику. Отуда и пледирање за одређивање власника друштвених средстава. Ниједан концепт друштвене својине своју идејну суштину и друштвену ефикасност не може остварити без адекватног система расподеле, којим се и легитимише и репродукује, и централни дио расправе мора бит посвећен овом проблему. Било би апсурдно одредити власника друштвених средстава, а да расподелу дохотка и критеријуме те расподеле одређује неко други — такав напредак би био само формалан.

б) Друштвена својина је плуралистичка категорија и дистрибутиван однос, и средства у друштвеној својини

имају различите функције у процесу репродукције, имају и различите титуларе управљања, па они и не могу имати иста права и обавезе. Да би се концепт учинио функционалним неопходно је прецизирати права (као својеврсне својинске припадљивости) различитих субјеката, нарочито на релацији самоуправних интересних заједница и организација удруженог рада, да би се уклониле неријешене дуалности, које посебно потенцирају члан 10. и члан 25. Закона о удруженом раду.

Концепт друштвене својине у Уставу СФРЈ више је презентован као одређени друштвени однос, и у Закону о удруженом раду је требао да нађе своју правну конкретизацију кроз адекватне правне институте. Устав и предвиђа у члану 13. став 2. да се законом уреде права, обавезе и одговорности у погледу располагања, коришћења и управљања друштвеним средствима, у складу са природом и намјеном тих средстава, дакле, да се за поједине категорије средстава утврде посебни правни режими. И сам друштвено-економски однос, као хетероген и противрјечан однос, као социјалистичко-самоуправни и робноновчани, претпоставља и диктира да се на тој реалној основи конкретизују (прецизирају) овлашћења, и тиме пружи адекватна правна надградња за оно што је у стварности жив друштвени однос, па био он имовински или неки други. Међутим, изведена овлашћења, која уређује Закон о удруженом раду (право рада, право располагања, право управљања), постоје као непотпуна, противрјечна и флуидна права, како у погледу њихове садржине, тако и у погледу субјекта и природе. Од овога зависи и систем одговорности, и није случајно што је нема, јер права нијесу прецизирана, па ни њихови субјекти (ко је за шта овлашћен), усљед чега се и губи одговорност. У вези са овим и треба схватити да је првенствени задатак Закона о удруженом раду, или, пак, посебног закона, да конкретизује ова изведена овлашћења, а не да рјешава концепт друштвене својине.

ц) Неконзистентна операционализација друштвено-својинског односа посебно се истиче у вези са системом заштите и одговорности, и управо се слабости на том подручју маркирају као главни кривци тешке ерозије друштвене својине. Али, овај механизам се да унапређивати бар у три правца. Прво, досљеднијим конципирањем (нормирањем) неутуђивих права као јединствена права, обавеза и одговорности; права треба повезати са рационалним коришћењем друштвених средстава и с одговорношћу за такво коришћење, у вези са чиме треба ускладити и режим радноправних односа. Друго, разрадом механизма негативне стимулације (економске принуде). Са тим циљем треба афирмисати и даље разрадити институт стечаја, као и институт обавезног уступања (и преноса) средстава рада дру-

гој организацији удруженог рада, с обзиром да институт привременог коришћења у смислу члана 234. Закона о удруженом раду није довољан да разријеши овај однос, као што ни закуп није примјерен уставним одређењима. И треће, утврђивањем објективне одговорности руководећих структура за пословну политику и њезин неуспјех, за преливање дохотка у личну потрошњу мимо рада, за неискориштеност средстава рада, за промашене инвестиције, за губитке и друго. У уређењу такве одговорности требало би расправити и примјену начела аутоматизма.